

Yazar(lar) / Author(s)

Doç. Dr. Ekrem Akman
Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Mardin-Türkiye
e-posta: ekremakman@artuklu.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Makale Bilgileri/Article information

Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article
Geliş tarihi-Date of submission: 04.09.2025
Kabul tarihi-Date of acceptance: 09.12.2025
Yayın tarihi-Date of publication: 26.03.2026

Hakemlik-Review

Çift Taraflı Kör Dış Hakemlik
Double-Blind External Peer Review

Etik beyan/Ethics statement

Yazar(lar), çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyduklarını beyan etmiştir.
The author(s) declared that they complied with ethical principles during the preparation of the study.

Benzerlik taraması- Plagiarism checks

Çıkar çatışması-Conflict of interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir
No conflict of interest declared

Finansman-Grant support

Fon, hibe veya destek alınmamıştır
No funding or support was received

Lisans- License

Bir Mirin Zihin Dünyası: Şirvan Miri Zeynel Bey'in Küfre Medresesi Vakfiyesi

Öz

1264 tarihinde Mısır'daki hâkimiyetleri sona eren Eyyubilerin vezirlerinden bir aile merkezi Küfre Köyü olan bölgede Şirvan adıyla bir emirliğin başına geçmiştir. Bu hanedânın mirlerinden Zeynel Bey emirliğin merkezi sayılan Küfre Köyünde bir medrese inşa ettirerek bu medreseyi yaşatacak bir de vakıf tesis etmiştir. Şirvan Miri Zeynel Bey'in Küfre Medresesi Vakfiyesi başlığını taşıyan bu makalenin konusu, adı geçen emirliğin bünyesinde tesis edilen bir medreseye ait vakfiye bağlamında dönemin sosyal, idari ve eğitim hayatına dair verilerin analiz edilmesidir. Bu çalışmanın amacı Zeynel Bey Medresesinin H.1000/M1597 tarihli vakfiyesi bağlamında Şirvan emirliğini tanıtarak, buradaki medrese-eğitim geleneğine ışık tutmaktır. Bu çalışmanın temel kaynağını Zeynel Bey Medresesi vakfiyesinin metni oluşturmuştur. Makale, vakfiyenin düzenlendiği dönemde kaleme alınmış eserler ve konuya dair Osmanlı arşiv belgeleri ile desteklenmiştir. Zeynel Bey Medresesi Vakfiyesi Osmanlı Devleti'nin doğu sınırındaki yerel idari yapılanma ve buradaki medrese ve eğitim geleneği hakkında önemli birincil kaynak olması açısından önemlidir. Vakfiye içeriğinde dönemle ilgili sosyal, siyasi, ekonomik ve itikadî veriler ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca günümüzde unutulmuş ya da tamamen yok olmuş pek çok yerleşim yeri, köy ve mezra adları ve tarımsal alanların coğrafi konumlarını tespit etmek mümkün olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Vakıf, Şirvan Mirliği, Zeynel Bey, Küfre Medresesi.

The Intellectual World of a Mir: The Endowment Deed of Shirvan Mir Zeynel Bey for the Küfra Madrasa

Abstract

Following the decline of Ayyubid authority in Egypt in 1264 CE, a family-some of whose members had served as viziers under the Ayyubids-assumed control over the region known as Kufra village and established a local principality named the Emirate of Shirwan. One of the prominent emirs of this family, Zeynel Bey, founded a madrasah (a traditional Islamic educational institution) in Kufra village, which served as the administrative center of the emirate, and endowed it with a waqf (endowment) to ensure its sustainable operation. This study examines the socio-administrative and educational aspects of the period through an analysis of this waqf deed, contextualized within the framework of the aforementioned emirate. The research aims to shed light on the Emirate of Shirwan through the waqf deed of Zeynel Bey's madrasah, dated 1000 AH / 1597 CE, emphasizing the traditions of education and schooling in that region. The study primarily relies on the original text of the waqf deed, supplemented by contemporary sources from the same period as well as relevant documents preserved in the Ottoman State Archives. The waqf deed of Zeynel Bey's madrasah constitutes a vital primary source for understanding the local administrative structure on the eastern periphery of the Ottoman Empire and for exploring educational and pedagogical traditions in these areas. Additionally, the deed reveals multifaceted information regarding the social, political, economic, and doctrinal life of the era. Moreover, it enables the identification of numerous geographical locations-villages, farms, and agricultural lands-whose names have either disappeared or been forgotten in the modern period.

Keywords: Ottoman History, Waqf, Emirate of Shirwan, Zeynel Bey, Kufra Madrasah.

Yazar Katkı Oranı/ Author contributions

Çalışmanın Tasarımı/Conceiving the Study	Yazar-1 (%100)
Veri Toplama/Data Collection	Yazar-1 (%100)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar-1 (%100)
Makale Yazımı/ Article Writing	Yazar-1 (%100)
Gönderim ve Revizyon/Submission and Revision	Yazar-1 (%100)

Yapay zekâ beyanı / Artificial intelligence statement

Bu çalışmada üretken yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.
No generative AI tools were used in this study.

Atıf- Citation (APA)

Akman, E. (2026). Bir mirin zihin dünyası: Şirvan miri Zeynel Bey'in Küfre medresesi vakfiyesi. *İçtimaiyat*, 10(1), 31-50
<https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1778177>

1. Giriş

Mısır merkezli Eyyubi Devleti'nin 1264'te yıkılmasıyla hanedana mensup bazı vezir aileleri Şam üzerinden önce Mardin daha sonra Hasankeyf ve çevresine gelmişlerdir. Ailelerden biri de Şirvan'ın merkez köyü olan Küfre'ye yerleşmiştir (Şerefhan, 2009: 176). Şirvan, Osmanlı döneminde yurtluk-ocaklık statüsünde bir idari ünite (emirlik) haline getirilmiştir. Söz konusu aile bu emirliğin ortadan kaldırıldığı 19. yüzyıla kadar Şirvan'ın idareciliğini (mirliğini) yürütmüştür.

Bu dönemde Şirvan'da imar faaliyetleri çerçevesinde inşa edilen medreseleri yaşatmak için vakıflar kurulmuştur. Bunlardan biri de Şirvan Hâkimi Zeynel Bey'in Küfre'de inşa edilen Zeynel Bey ya da diğer adıyla Küfre Medresesidir. Zeynel Bey düzenlediği Vakfiyede kendisini “Şirvan aşiretlerinin hâkimi ve nesebi adalet sahibi Nuşirvan'a ulaşan Emir Zeynel bin merhum Emir Abdullah bin Emir Şah Muhammed bin Emir Abdullah bin Emir Şah Muhammed bin Emir Hasan” şeklinde tanıtmıştır.

Bu çalışmanın temel konusunu adı geçen medreseye ait vakfiye metni teşkil etmektedir. Vakfiye metni Şirvan emirliği ve hükmettikleri coğrafyanın idari yapılanması hakkında önemli bilgileri içermektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde söz konusu vakfiye detaylı biçimde analiz edilmiştir. Bu bağlamda, 16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonlarına kadar uzanan süreçte Şirvan Emirliği'nin yanı sıra bölgenin sosyal, siyasi, idari ve etnik yapısına ilişkin veriler ile bu coğrafyada yürütülen eğitim faaliyetlerine dair bilgiler, birincil kaynaklara dayalı olarak ortaya konmuştur.

Bu makaleye konu olan vakfiye çerçevesinde, (Şirvi) Şirvan¹ emirliğinin idari ve sosyal yapısının yöneticilerinin zihniyet dünyasına dair önemli ipuçlarına yer verilmiştir. Bu çerçevede Şirvan beylerinin Osmanlı Devleti ve çevredeki diğer diğer emirlikler ile olan ilişkilerini de değerlendirme imkânı doğmuştur. Vakfiyenin sunduğu verilerle medresenin kuruluş şartları, kurucuların itikadî ve mezhebî tutumları ile vakfedilen mal ve mülklerin tasnifi yapılmıştır.

Şirvan Emirliği hakkında vakfiye ile birlikte başvuru eserlerden ilki, Kürt aşiretleri ve Şirvan beyleri² hakkında Bitlisli Şerefhan tarafından 1597 yılında kaleme alınan *Şerefname* adlı eserdir (Şerefhan, 2009). Bu konuda temel bir kaynak da Şirvan Emiri Han Budak'ın oğlu Salih Bey tarafından H. 1247 (M. 1831/32) yılında kaleme *Târîhu'l-Ensâb: Mebâhis fî Târîhi İmâreti Şîrvân* (Salih bin Han Budak, 2005) adlı el yazmasıdır. Bu kitap Şerefname'den sonra Şirvan beyleri hakkında yazılan tek müstakil bir kaynaktır. Salih Bey eserini, kendi dönemine

¹ Osmanlı resmî belgelerinde Şirvi Beyliği olarak zikredilmesine rağmen daha sonra genel olarak bu emirlik ve coğrafi alan Şirvan olarak anıldığından bundan sonra makalede bu isim kullanılacaktır.

² Ümera-yı Ekrâd olarak kaynaklarda adı geçen ve Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran savaşında Şah İsmail'e karşı yanında yer alarak daha sonra Osmanlı yönetiminde kendilerine yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları tevcih edilen beyler hakkında geniş bilgi için bkz.(Sadeddin, 1279: 300-324), (Naîma Mustafa Efendi, 2014: 521), (Mustafa Nuri Paşa, 2014: 125) Bu konuda Ayn Ali Efendi, *Kavânî-i Âli Osman der Hulâsa-i Defter-i Dîvân* adlı eserinde konuyu şöyle özetlemiştir; “Eyalet-i Diyarbekir on bir Osmanlı sancağı ve sekiz Ekrâd beyi sancağı ve beş hükümettir. Bu sekiz Ekrâd sancağı hin-i fetihde gerçi sancak tarikiyle verilmiştir ve sancak itibar olunur, lakin yurtluk ve ocaklık üzere olup, azl ve nasp kabul etmezler, fevt oldukda vali arzıyla oğullarına verilir. Harice verilmez. Ama hükümetler tahrir olunmamıştır. İçinde zeamet ve tımarı yoktur. Hâkimleri mülkiyet üzere zabt ve tasarruf ederler. Mefruzu'l-kalem ve maktu'ul-kadem olup, mahsulatı her ne ise kendüler tasarruf mutasarriftir. Yurtluk tarikiyle tasarruf olunan Ekrâd sancakları: Liva-i sağman, Kulp, Mihrani, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik. Hükümet sancakları: Eğil, Genç, Palu, Cezire-Cizre, Hazzo.”(Efendi, 1280: 29).

kadar mensup olduğu Şirvan emirliğinin geçirdiği değişim ve hareketliliğe bizzat şahitlik ederek kaleme almıştır. Bu iki temel kaynağa ek olarak konu hakkında Osmanlı arşiv kayıtlarında da müteferrik belgeler de kullanılmıştır. Bu belgeler adı geçen emirliğin Osmanlı idari teşkilatındaki yerini ve devletle ilişki seviyesine dair veriler sunmaktadır.

Osmanlı resmi yazışmalarında Şirvan, idarî bir birim olarak sancak şeklinde tanımlanmakta ve yöneticileri için genellikle bey veya mir unvanları kullanılmıştır.³ Buna karşılık, yerel tarih kaynaklarında Şirvan Sancağına emirlik (imaret) yöneticilerine de çoğunlukla emir veya bey sıfatlarıyla atıf yapılmıştır (Şerefhan, 2009: 179). Bu durum, Osmanlı bürokratlarının resmî söylemi ile yerel tarih yazımında kullanılan unvanlar arasındaki farklı yaklaşımı ortaya koymaktadır (Özcoşar, 2017: 10).

2. Şirvan Mirliği: İsimlendirme ve Coğrafi Konum

Şirvan adı, tarih boyunca farklı coğrafyalarda yerleşim birimlerine, hanedanlara ve idarî yapılara verilen ortak bir isim olarak dikkat çekmektedir. Bu adın kullanıldığı yerler arasında en meşhuru, günümüzde Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan ve tarihsel olarak Şirvanşahlar Hanedanı'na nispet edilen Şirvan bölgesidir (BOA Osmanlı Arşivi, t.y.-a: 32/128). Bunun yanında Anadolu'da da Şirvan adını taşıyan yerleşim yerleri vardır. Bu adlandırmalar çoğu zaman tarihî Şirvan bölgesiyle kültürel ya da etnik bağlar çerçevesinde ilişkilendirilmektedir (İsmayılov, 2023: 330). Makalenin konusunu teşkil eden tarihî Şirvan şehri ise, günümüzde aynı adla Türkiye'de Siirt iline bağlı bir ilçe konumundadır. Osmanlı arşiv vesikalarında Şirvan, bir yerleşim adı ile beraber idarî birime de tekabül etmiştir.

Bu çalışmaya konu olan Şirvan adının nereden geldiği hakkında iki farklı görüş ve iddia bulunmaktadır. Birincisi; Mısır'dan buraya gelen hanedanın adlarını yerleştikleri bu bölgeye verdikleri şekildedir (Seçkin, 2005: 157). Şirvan hâkimlerinden Han Budak'ın oğlu Salih Bey'in de ileri sürdüğü bu iddiaya göre, mensubu olduğu ailenin Şirvan'ın merkez köyü olan Küfre'ye yerleştikten sonra bölge Şirvan olarak anılmaya başlanmıştır (Salih bin Han Budak, 2005: 157). Bu görüşe göre hanedan ismini coğrafi bölgeye vermiştir. İkinci görüş ise *Şirvan* kadim bir yer ismi olup, daha sonra bölgenin idaresini üstlenen hanedan aile, zaman içinde *Şirvi* veya *Şirvan* adıyla anılmıştır.⁴ Yani hanedan aile ismini hükmettikleri coğrafi bölgenin kimliğinden almıştır.

Şirvan, coğrafi olarak doğuda Bahçesaray, Hakkâri ve Cizre, batıda Baykan, Silvan, kuzeyde Bitlis, güneyde Eruh, Tillo, Siirt merkez ve Pervari ile çevrili dağlık ve engebeli bir bölgede yer almaktadır. Tarihi Şirvan emirliği ise, batıdan Zirki ve Gırdıkan mirlikleri, kuzeyden Şerefhaniler ve Hizan mirliği, güneyde ise Bohti mirliği ile çevrelenmiştir. Bu coğrafi konum, Şirvan'ı tarih boyunca hem izole bir yerleşim hem de stratejik bir geçiş yolu hâline getirmiştir.

Şemseddin Sami'nin *Kâmûsü'l-A'lâm* adlı eserinde Şirvan hakkında şu bilgiler verilmiştir; "Bitlis vilayetinin Siirt sancağında bir kaza olup, kuzeyde vilayet merkezi olan Bitlis kazasıyla, doğuda Pervari, güneyde Eruh ve Siirt, batıda ise Garzan kazalarıyla sınırlıdır. Merkez köyü

³ "Eyalet-i Van'a tabi Şirvi/Şirvan Sancağına mutasarrıf olan Muhammed fevt olmağla sâbika liva-i mezbûreye mutasarrıf olan Zeynel dâme izühuya tevcih olunması" (BOA Osmanlı Arşivi, t.y.-c).

⁴ Klasik dönem Osmanlı resmi yazınında beyliğin adı Şirvi olarak zikredilmiştir. Merkezden gönderilen fermanlarda bu ibare aynen tekrar edilmiştir (BOA Osmanlı Arşivi, t.y.-d).

Küfre'dir.." (Sami, 1311: 4/2854) Bu bilgiler Şirvan'ın Osmanlı taşra teşkilatındaki konumunu yansıtan tipik bir sınır kazası olduğunu ortaya koyar.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Şirvan'a dair gözlemleri de bölgenin fiziki ve sosyal yapısına ışık tutmaktadır. Çelebi, Şirvan'ı Küfre Kasabası ile birlikte değerlendirerek şu şekilde betimlemektedir: "Bu da kefr-i zaman-ı Şirvan'dır. Ancak halk arasında Küfre denir. Bu Küfre kasabası Van Eyaleti'nde Şirvan beyi hükmünde, bir düz ovada yer alan, bağlı ve bahçeli, akarsulu, havuzlu, fiskiyeli, mamur, cami ve medreseli, hamam, han ve çarşı pazarlı, şenlikli Şirvan hükmünde bir kasabadır."⁵ Bu ifadeler, Küfre'nin yalnızca idarî bir merkez değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik bakımdan canlı bir yerleşim olduğunu göstermektedir.

Şerefnâme'de aktarılan bilgilere göre, Şirvan beylerinin kökeni, Eyyubi Devleti'nin idari yapısında önemli roller üstlenmiş vezir ailelerine dayanmaktadır. Eyyubilerin Mısır'daki hâkimiyetlerinin 1264 yılında sona ermesiyle birlikte bu ailelerden bir kısmı Mardin bölgesine göç etmiş, ardından Hasankeyf'e yerleşerek burada siyasi bir nüfuz kazanmışlardır. Bu süreçte kendilerini "Şirvî" olarak tanımlayan (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, t.y.-b) söz konusu hanedan mensupları, Hasankeyf Eyyubi meliklerinin atalarından olan biri birlikte bölgeye intikal etmiş, daha sonra Hasankeyf'ten ayrılarak Küfre bölgesine yerleşerek burada Şirvan Emirliği'ni kurmuşlardır (Şerefhan, 2009: 176). Şerefhan, her ne kadar Şirvan beylerinin soyunu Kafkasya'daki kadim Şirvan krallarına dayandıran rivayetleri aktarsa da, bu görüşün yaygınlığından ziyade, bu beylerin Eyyubi idaresinde görev almış ve bu devlete bağlılık göstermiş vezir kökenli ailelerden türediği yönündeki kanaatin daha güçlü ve yaygın olduğunu vurgulamaktadır.⁶ Bu durum, Şirvan beyliğinin tarihsel meşruiyetini hem İslam dünyasının siyasi-askeri geleneklerine hem de yerel güç dengelerine dayandırma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı arşiv belgelerinde geçen *Şirvî Begi* (BOA Osmanlı Arşivi, t.y.-b) ifadeleri, bu beylerin merkezî otoriteyle doğrudan ilişki kurduklarını göstermektedir. Nitekim 1675 tarihli bir buyruldu, Şirvan'ın Van Eyaleti'ne sancak merkezi olarak bağlı olduğunu ve sancak statüsünün *ocaklık* şeklinde sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu buyrultuda, Şirvan Sancağı geçmiş uygulamalar (*vech-i sâbık*) çerçevesinde yine aynı hanedana mensup Mir Muhammed'e verilmesinin uygun görüldüğü belirtilmektedir.⁷ Bu bağlamda Şirviler de diğer yerel hanedanlar gibi bu sistem içinde hem yerel otoriteyi hem de Osmanlı merkezî idaresiyle olan bağlı temsil etmiştir. Son dönem Osmanlı arşiv belgeleri de Şirvan'ın idarî statüsünü ve coğrafi konumunu teyit eden resmi yazışmalar içermektedir. Bu belgelerde Şirvan Kazası

⁵ Evliya Çelebi, köy veya yerleşim yeri anlamına gelen "Kefr" kelimesini çiftlik olarak tanımlar. "Atabekoğulları'ndan Melik Sevsa adında bir melik bir kefr, yani bir çiftlik yapmıştı. Sonra bu Ermenilerin eline geçince bir kale inşa ettiler. Hala onun için halk Küfr-i Zaman derler, ama doğrusu Kefr-i Sevsa'dır." (Çelebi, 2010: 4-5/14).

⁶ "Eyüp oğulları Devleti 662 (1264) yılının aylarında Mısır ve Şam'da çökünce, çocuklarından biri -bu, aynı zamanda Hasankeyf hükümdarlarının atasıdır-, bu ülkeye geldi ve buraya egemen oldu. Diğer bir rivayete göre ise, bu beylerin soyu, Şirvan (Kafkasya'daki büyük Şirvan) krallarına ulaşır." (Şerefhan, 2009: 176).

⁷ "Dergâh-ı felek medâr-ı tûrabına arz-ı bende-i bî mikdar budur ki; Eyalet-i Van'a tabi bilfiil Şirvan Sancağı mutasarrıfı olan bâ'is-i arz-ı ubudiyet Mir Muhammed kulları müstakim ve dindar ve aşair ve kabaili kendüsünden razı ve şâkir ve zabt u rabta kadir olduğundan ... hidemât-ı mirîye-i şehriyârîde kemâ yanbeği mucidd-i sa'y olup her vecihle mahall-i merhamet ve mustehakk-ı atufet olmağın zikrolunan Şirvan Sancağı uslûb-ı sabık üzre ber vech-i ocaklık merkûm kullarına kemâ kân ibka ve mukarrer ve sadaka inayet buyurulmak ricasına arz olunup..." (BOA SMMD. IV. Mehmed, 41/4724).

zaman zaman *Şirvî* olarak da anılmakta, kaza merkezi olarak Küfre Köyü'nün konumu açıkça vurgulanmaktadır. Nitekim 1311/1893 tarihli bir belgede, "Siirt Sancağı'nda Şirvan Kazası'nın Küfre Karyesi'nde hükümet konağı..." (BOA Osmanlı Arşivi, t.y.-b) ifadesine yer verilmesi, Küfre'nin kaza merkezi işlevi gördüğünü belgelemektedir. Aynı şekilde 1318/1900 tarihli başka bir yazışmada da "... Şirvan Kazası merkezi olan Küfre Karyesi ..." (BOA Osmanlı Arşivi, t.y.-a) şeklinde geçen ifade, bu idarî merkezin konumunun zaman içinde değişmediğini ve Küfre'nin Şirvan Kazası için kalıcı ve önemli bir merkez teşkil ettiğini göstermektedir.

3. Zeynel Bey (Küfre) Medresesi Vakfiyesi

Şerefnâme ve Şirvanlı *Tarihu'l-Ensâb* adlı eserlerde yer alan Şirvan beylerine ilişkin bilgileri hem teyit eden hem de bu bilgileri detaylandırarak zenginleştiren en önemli belgelerden biri, Zeynel Bey tarafından tesis edilen Küfre Medresesi'ne ait vakfiyedir. Adı geçen bu vakfiye, yalnızca bir eğitim kurumunun tesisine dair veriler sunmakla kalmayıp, aynı zamanda Şirvan beyliğinin idari yapısı, ekonomik faaliyet alanları ve coğrafi hâkimiyet sahası hakkında da ayrıntılı bilgiler içermektedir. Vakfiyede medreseye tahsis edilen köy, mezra, su değirmenleri sayılmış, gelir getirici arazilerle birlikte çok sayıda yer adı yer almıştır. Vakfiyeler, tarih yazımında kaynak niteliği taşımaları bakımından oldukça kıymetlidir. Zira bu belgelerde yer alan veriler tarihçinin yorumu değil, doğrudan doğruya vakfedenin niyeti, mal varlığı, toplumsal aidiyetleri ve vakfın hizmet edeceği yönelimleri somut ve resmî bir şekilde yansıtır.⁸ Bu bağlamda Zeynel Bey Medresesi Vakfiyesi, Şirvan Beyliği'nin sosyal ve siyasi organizasyonunu anlamada temel başvuru kaynaklarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Şirvan beylerinden Emir Zeynel bin Abdullah'ın Şirvan (Küfre) Medresesi'ne dair vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde (VGMA) muhafaza edilmektedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, t.y.: 8). Vakfiye, Hicrî 1000 (Miladî 1591) tarihinde oluşturulmuştur. Vakfiyenin dili Arapça'dır. Belgenin başında Osmanlı padişahı III. Murad'ın (ö.1595) tuğrası yer almaktadır. Mevcut vakfiye nüshası, aslından istinsah (belgenin aslından yeni bir nüsha yazma) edilerek nesih hat ile okunaklı bir şekilde yazılmış olup, üç sayfadan ibarettir. İstinsah işlemi sırasında vakfiyenin aslının tümüyle korunduğu belirtilmiş; bu duruma, vakfiyenin başında ve sonunda, mühürleri bulunan kadılar, müftüler, şehrin ulema, eşraf ve idare meclis üyeleri şahitlik etmiştir. Zeynel Bey Vakfiyesi'nin istinsah ve yeniden yazım süreci, ilgili vilayetin ve çevre kazaların kadı, müftü, ulema, müderris, şeyh ve eşrafının bir araya gelerek hazırlanan nüshayı denetlemesi ve ortak kabulüyle gerçekleştirilmiştir. Ancak belgenin yeniden tescil tarihi belirtilmemiştir.

Vakfiyenin yeniden istinsahında isimleri ve mühürleri yer alan kişiler, belgenin resmî geçerliliğini ve hukuki bağlayıcılığını temin eden önemli şahsiyetlerdir. Bunlar, Van Kadısı Ali,⁹ Kormas Kazası Kadısı Muhammed bin Derviş,¹⁰ Şirvi (Şirvan) Kadısı Hasan bin Mahmud¹¹ ve

⁸ "Tarihin bir hayli kaynakları vardır. Bunlar arasında vakfiyeler en mevsûk ve o nisbette kıymetli vesâiktendir. Mahkemelerde tanzim olunmuş olmak itibarıyla bunların münderecâtının hakikat ve nef's'ul-emre muhalif olması muhtemel değildir." (Berki, 1965: 7).

⁹ "Bu vakfiyede herhangi bir hâlel/eksiklik bulunmamaktadır. Dolayısıyla, içeriği doğrultusunda amel edilmesi gerekmektedir. Onun sıhhatine hükmettim." (Van Kadısı Ali).

¹⁰ Bu vakfiyede yazılan ve kaleme alınan satırlar, benim nezdimde kusursuz ve noksansız bir şekilde sabittir. (Kormas Kazası kadısı Muhammed bin Derviş).

¹¹ Vakfiyede geçen bütün yer adlarının kendi huzurunda doğru olarak tespit edildiği notunu düşmüştür. (Şirvi(Şirvan) Kadısı Hasan bin Mahmud).

Hizan¹² Kadısı Muhammed bin Abdülallam¹³ gibi çevre kazaların kadılarındırlar (Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi t.y.:8). Bu yönüyle vakfiye, dönemin taşra idaresinde yer alan kadıların işlevine ve vakıf hukukunun yerel düzeydeki uygulanış biçimine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Vakfiye metninin son sayfasında şuhûdü'l-hâl¹⁴ listesine yer verilmiştir. Bu listede, vakfiyenin düzenlenmesine nezaret veya şahitlik eden kişilerin unvan ve kimlikleri açıkça belirtilmiştir. Bu şahıslar sıradan kişiler olmayıp, bölgenin tanınmış uleması, şeyhleri ve eşrafından oluşan seçkin bir gruptur.¹⁵ Vakfiyenin aslına uygun biçimde istinsah edildiğine dair şehadet ve tasdik görevini üstlenenler arasında çevre kazaların kadıları, bir müftü, bir müderris, bir molla, bir şeyh ile birlikte “mirza” ve “ağa” unvanlarını taşıyan Şirvan eşrafından beş kişinin adlarının bulunması, vakıf işlemlerine verilen önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Mahkeme kararları ve vakfiyelerin sonunda yer alan *şuhudu'l-hal* listeleri, dönemin yerel ilmiye sınıfı ve şehir eşrafı hakkında önemli ipuçları sunmakta ve birinci elden bilgi kaynağı teşkil etmektedir. Vakfiyenin bu bölümünden sonra Osmanlı hukuk pratiği ve klasik fıkıh çerçevesinde düzenlenmiş bir vakfiyede bulunması gereken tüm şer'î ve şekli unsurların sistematik biçimde yer aldığı görülmektedir.

3.1. Vâkıfın Kimliği ve Zihin Dünyası: Zeynel bin Abdal Bey (ö.1597)

Makaleye konu olan medresenin ve vakfının kurucusu olan Zeynel Bey Şirvan beylerinden Mir Abdal'ın oğludur. 982/1574 yılında babası Mir Abdal'ın ölümü üzerine Şirvan beyliğinin kendisine verilmesi için İstanbul'a gitmiştir. Bu sırada Tunus'a sefer (Kavas, 2012: 390) hazırlığında bulunan Koca Sinan Paşa(ö.1596) (İpşirli, 2010: 138) ve Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşalarla tanışarak onlarla Tunus'un Fethi seferine katılmıştır. Sefer dönüşü bu paşaların hilafet makamına durumu arz etmeleriyle Küfre/Şirvan beyliği kendisine tevcih edilmiştir. Osmanlı Sultanı II. Selim'in(1566-1574) son saltanat yılında (1574) kendisine Şirvan'ın yönetimi verilen Zeynel Bey 1597'de ağır bir hastalık sonucu vefat etmiştir (Şerefhan, 2009: 180). Zeynel Bey Osmanlı Sultanı III. Murat döneminde Hicri 1000/1591 yılında Şirvan'ın merkezi sayılan Küfre'de medresesini inşa etmiş ve kurduğu vakıfla bu medreseye onlarca köy, mezra ve sulak alan vakfetmiştir (VGMA.8/1). Zeynel Bey inandığı zihin dünyasının bir yansıması olarak eğitime yatırımlar sadedinde medrese inşa ederek kurduğu vakıfla bunu kalıcı hale getirmeye çalışmıştır. Böylece hem merkezi hem de yerelde beyliğinin nüfuz ve saygınlığını artırmaya çalışmıştır. Aşağıda vakfiye şartlarına göz atıldığında Vâkıfın zihin dünyasının kodlarını ayrıntılı olarak görmek mümkün olmaktadır.

¹² Günümüzde Bitlis iline bağlı ilçe merkezidir.

¹³ “Bu vakfiye kaydında yazılanların hepsi benim yanımda tespit edilip yazıldı.” (Hizan kadısı Muhammed bin Abdülallam.)

¹⁴ Şuhud'ul-hal hakkında bkz. (Akman, 2025).

¹⁵ Şuhudu'l-hal: Müftü Molla Kemâleddin el-Ömerî el-Kâdirî, âlimlerin, salihlerin, fazilet ve takva sahiplerinin iftihar, kadim medresenin müderrisi Molla İsmail, şeyhlerin ve sâliklerin iftihar, Şeyh İbrahim bin Şeyh Nureddin el-Mağribî, vakfiye metninin son şeklinin kâtibî seyitlik şerefi ve faziletleriyle öne çıkan, değerli ve asalet sahibi Seyit Halil el-Âmîdî'nin oğlu Seyit Kasım ve Molla İbrahim bin Ali eş-Şîrvânî, Emir Mahmut bin et-Tellîfî el-Buhtî, Mahmut Ağa bin Hüsâm Ağa eş-Şîrvânî, Mîrzâ Muhammed bin Mîrzâ Ali eş-Şîrvânî, Mîrzâ Abdullah bin Mîrzâ Şîr eş-Şîrvânî, Hacı Halebi bin Ali eş-Şîrvânî ve diğer hazır bulunan Müslümanlardır. Allah hepsine rahmet eylesin.” (Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, t.y.: 10).

Vakfiye, Allah'a hamd, Peygamber'e salât ve selam ile başlamıştır. Ardından Allah'ın ihsan ve cömertlik sıfatları hatırlatılarak, ibadet ve sadakanın insanı Allah'a yaklaştıran fiiller olduğu vurgulanmıştır. Vakfiyenin giriş kısmında yer alan ayet ve hadisler, vakfeden kişinin vakıf kurma niyetini besleyen inanç temellerini ortaya koymaktadır. Medresenin banisi ve vakfın kurucusu olan Zeynel Bey vakfiyede, kendisini cömertliği ve ihsanlarıyla yoksulların ve mazlumların yardımcısı olmaya çalışan, hayırseverliğiyle tanınan asil bir soya mensup, cesareti ve yiğitliğiyle bilinen, Şirvan aşiretlerinin hâkimi ve adaletli hükümdar Nûşirevân'ın soyundan gelen bir emir olarak tanıtmıştır.¹⁶ Zeynel Bey, vakfın meşruiyetini dini nasrlara dayandırdığı gibi, Nûşirevan gibi tarihi şahsiyetlere de atf yaparak kadim toplumsal bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Zira Nûşirevan cömertlik konusunda tarihî bir sembol olarak bilinmektedir. Zeynel Bey bu şekilde cömertlikte ve ülke yönetiminde Nûşirevanın özelliklerini kendinde göstererek adalet ve cömertliği ön plana çıkarmıştır.

Zeynel Bey vakıf yapma niyet ve kararının zihinsel arka planında dünya ve içindekilerin bir gün fena bulacağını vurgulayarak, beka arzusunu gerçekleştirmek istediğini şu cümlelerle kayda geçirmiştir, "Emir Zeynel, ilme ve hikmete verdiği değer bir nişanesi olarak, Allah'ın rızasını kazanma ve büyük sevaba nail olma niyetiyle bir medrese inşa ettirmiştir. Bu hayır müessesesinin inşası, Allah katında kabul gören bir amel ve kıyamet gününde kurtuluş vesilesi olması ümidiyle gerçekleştirilmiştir." (Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, t.y.: 8). Vâkıf, vakfiyede öne çıkardığı kavram haritasında ilme ve hikmete verdiği değeri vurgulamıştır. Cömertlik ve adalet kavramları vakfiyelerde idarecilerin dayandıkları manevi ve sosyal dinamikleri açıklar. Bu hayır müessesesinin inşası, Allah katında kabul gören bir amel ve kıyamet gününde kurtuluş vesilesi olması ümidiyle gerçekleştirilmiştir. Bu misyonla idareciler, hayır işlerinde cömertliklerini ön plana çıkararak ahaliye karşı adalet ve ihsanlarını ortaya koymaya çalışmışlardır.

Vakfiyelerin tarihi kaynak olarak en önemli tarafı, vâkıfların, mütevellilerin, vakıftan istifade edecek kişilerin kimliklerine dair ayrıntılı bilgilerdir. Bu veriler dönemin toplum yapısını ve önemli şahsiyetlerini anlama açısından önemlidir. Vakfiyenin bu bölümünde, medreseyi inşa ederek ona köyler, araziler ve pek çok mülk vakfeden Zeynel Bey'in uzun bir nesep bilgisi verilmiştir. Vakfiyeye göre bu medresenin banisi ve vakfın kurucusu; Şirvan aşiretlerinin hâkimi Emir Abdullah'ın oğlu Emir Zeynel'dir. Metinde Zeynel Bey'in en az beş kuşak geriye giden aile künyesi verilmiştir.¹⁷ Vakfiyede yer alan Zeynel Bey'e ait nesep silsilesi, Şerefname'deki bilgilerle uyumaktadır. Vakfiyenin düzenleme tarihi Hicri 1000 (Miladi 1591-1592 yılı olup, Şerephan'ın eserini tamamladığı yıllara denk gelmektedir. Bilindiği gibi Şerephan eserini 1597 yılında tamamlamıştır. Bu tarih de hicri 1005/1006 yılına tekabül ettiğine göre vakfiye ile Şerephan'ın eserleri muhtemelen aynı yıllarda kaleme alınmışlardır. Şerephan Zeynel Bey'in 1597 yılında yani vakfiyenin tesis tarihinden beş yıl sonra vefat ettiğini belirtmektedir. Şerephan'ın Zeynel Bey medresesi vakfından haberdar olduğuna dair eserinde bir kayıt olmamakla beraber, her iki kaynakta verilen bilgilerin örtüşmesi, bu dönemde

¹⁶ Miladi 531 yılında Sasani Kisrası olan Nûşirevân (I.Hüsrev.ö.579) adalet ve cömertliği ile ün saldığında adil yöneticiler kendilerini O'na nispet ederek adalet ve cömertlikte onun takipçisi olduklarına işaret ederler. Nitekim Peygamberimizin de Nûşrevân-ı adil olarak tarihte nam salan bu Kisra'yı övdüğüne dair rivayetler vardır. Bkz. (Kıran, 2020: 1647).

¹⁷ Vakfiyede Zeynel Bey'in şeceresi bu şekilde sıralanmıştır. "Emir Zeynel bin Emir Abdullah bin Emir Şah Muhammed bin Emir Abdullah bin Emir Şah Muhammed bin Emir Hasan" (VGMA.8/1) krş. (Şerephan, 2009: 177).

bölgede kültürel ve ilmi atmosferin hareketli, bilgi alış-verişinin canlı olduğuna işaret etmektedir.

Vakfiyenin tanzim tarihinde dönemin Osmanlı padişahı III. Murad'ın (1574-1595) saltanat unvanları sayılarak ona dua edilmesi, Şirvan emirliğinin siyasi konumunu ve Osmanlı Devleti ile ilişkisini de ortaya koyar. Vakfın Hicri 1000 yılında Sultan III. Murat zamanında tesis edildiği vurgulanmış, O'na dualar edildikten sonra, "harameynin (Mekke ve Medine) sultanı, doğunun ve batının hâkimi, büyük fatih, yüce sultan ve büyük hakan Murad Han (III. Murat) bin Sultan Selim Han" gibi sıfatlarla yüceltilmiştir. Vakfiyenin başına III. Murat'ın tuğrasının çekilmiş olması, Zeynel Bey'in merkezi devletle ve Sultan'la ilişki seviyesini de ortaya koymaktadır. Emir'in Osmanlı Sultanına bağlılık ifade eden bu cümleleri geçmişte yaşanmış bir olaya dair şüpheleri de giderici mahiyettedir. Şerefname'de anlatıldığına göre, Şirvan emirlerinden Zeynel Bey'in dedesi Mir Şah Muhammed diğer Kirt Beyleri ile Şah İsmail'in sarayına gittiğinde Kızılbaş kıyafetleri giymiş, diğer mirler şah tarafından hapsedildikleri halde kendisi bu kıyafetiyle izzet ve ikram görerek serbest bırakılmış, ayrıca kendisine Küfre'nin mülkiyet ve idaresini de verilmişti (Şerefhan, 2009: 177). Geçmişte yaşanan bu hadise, Şirvan emirliğine yönelik Kızılbaşlık ya da Şah İsmail taraftarlığı şüphelerini akla getirmekteydi. Vakfiyenin Osmanlı Sultanını övgülerle yüceltmesi ve dualar içermesi, Zeynel Bey'in Safevilerle bir yakınlığının olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Vakfiyenin müderris için belirlediği Şafii olma şartı da Şirvanîlerin hangi mezhebe mensup olduklarını net olarak ortaya koymaktadır.

3.2. Vakfın Konusu: Medreseye Vakfedilen Gayrimenkuller

Vakfiyede Vâkıfın kimliği ve vakfi tesis etme amacı belirtildikten sonra, vakfın konusuna geçilmiştir. Buna göre, Şirvan'ın merkezi konumundaki Küfre'de bir medrese inşa edilmiştir. Vakfiyede bu medreseye dair yapısal ayrıntılara kapsamlı biçimde yer verilmiştir. İnşası tamamlanmış olan medrese, Küfre Köyü'nde¹⁸ bir bostanın yakınında, çeşme ve hamamın hemen yanı başında konumlanmaktadır. Medrese bünyesinde dört adet ders hücresi, bir ders meclisi (dershane), nezih bir mescit, bir mutfak, odunluk ile erzak ve yiyecekler için ayrılmış odalar yer almaktadır.

Zeynel Bey, inşa ettirdiği medrese için vakfettiği mülkleri, yer ve çevre bilgileriyle birlikte ayrıntılı şekilde vakfiyeye tescil ettirmiştir. Bu bölüm, geçmişteki yerleşim yerlerinin konumları ve adlarının tespiti bakımından tarihî coğrafya çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Zira tarihî coğrafya araştırmalarında da görüldüğü üzere, birçok şehir, köy ve yerleşim birimi zaman içinde ya önemini kaybetmekte ya da tamamen ortadan kalkmaktadır. Bu tür vakfiye belgeleri, asırlar öncesine ait belirli bir coğrafyada yer alan şehir, köy ve önemli doğal alanların adlarını ve yerleşim konumlarını belirlemek açısından birincil kaynak niteliğindedir. Zeynel Bey Medresesi'ne vakfedilen köy, mezra, değirmen, pınar ve tarım arazilerine ilişkin adlar ile çevresel tanımlamalar, vakfiyede ayrıntılı biçimde kaydedilmiştir.

¹⁸ Küfre Köyü günümüzde aynı adla Siirt iline bağlı Şirvan ilçe merkezine bağlı bir mahalle konumundadır.

Tablo 1: Zeynel Bey Medresesine Vakfedilen Köy, Mezra, Tuzla ve Su Değirmenleri

Bölge (Nahiye) veya Köy Adı	Mevkii	Mülkün Cinsi	Yararlanma ve tahsis Şekli
Küfre Köyü	Ayn Ceviz	Sulu-Susuz Tarla	Tamamı
Küfre Köyü	Kolzin	Su Değirmenleri	Tamamı
Küfre Köyü	Bîr-i Cedid	(Tuzla/Kuyu)	Tamamı
Tasıl Köyü	-	Su Değirmenleri	Tamamı
Şatvan Köyü	-	Altı tarla	Haracı/Geliri
Sifur Köyü	Beyt Meto	Mülkleri	Geliri
Deşta Kûrikân		On Beş Tarla	Geliri
Reşan Köyü	Birkâ Dılân	Mezra	Tamamı
Reşan Köyü	Gely-e Rôşikân	Mezra	Tamamı
Reşan Köyü	Rişkerm	Mezra	Tamamı
Reşan Köyü	Deşta Bendö	Mezra	Tamamı
Gûrînân Köyü	-	-	Tamamı
Gürinân Köyü	-	Üç adet su değirmeni	Tamamı
Tabhar Köyü	-	1 adet su değirmeni	Tamamı
Deyr Kös Köyü	Köseh Mezrası	Su Değirmenleri	Tamamı
Gevr Köyü	-	iki su değirmeni	Tamamı
Hizan: Andiyanis Köyü	Hatsu Mezrası	Su değirmeni	Tamamı
Miştâr Köyü	-	Tarla geliri	Hisse
Nemran Nahiyesi	Sûre Köyü	Arazi	-
İsparit Nahiyesi	Livar Köyü	Arazi	-
Kârkâr Nahiyesi	Sûkür	Mezra	Tamamı

Zeynel Bey tarafından Küfre'de kurulan medreseye vakfedilen taşınmazların listesi, yalnızca iktisadi boyutuyla değil, aynı zamanda tarihî coğrafya açısından da büyük değer taşımaktadır. Vakfiyede yer alan bu ayrıntılı kayıtlar, 16. yüzyıl sonlarında bölgede mevcut olan yerleşim birimlerinin, doğal kaynakların ve üretim alanlarının tespiti açısından önem arz etmektedir. Buna göre, Küfre Nahiyesindeki Ayn Cevz mevki, Kulzin'deki su değirmenleri, Bir Tuzlası (Tuzla Kuyusu), Bîr-i Cedîd ile Tasıl'deki değirmenler vakfedilmiştir. Ayrıca Şatvân, Sîfûr, Endyanes, Miştâr ve Livâr gibi köylerin yanı sıra, Reşân, Deyr Kos, Gevr, Hizan, Nemrân, İsparit¹⁹ ve Kârkâr nahiyelerinde yer alan çeşitli taşınmazlar vakfa dâhil edilmiştir.²⁰ Söz konusu mülkler arasında, köylerin tamamının vakfedildiği yerlerin yanı sıra, bazı yerleşimlerin yalnızca haracı (vergesi) (İbn Manzûr, ts.: 1169), bazılarının ise su kaynakları ve değirmenleri vakıf kapsamında değerlendirilmiştir. Bu durum, vakfın yalnızca eğitim faaliyetini değil, aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirliğini de temin etmeye yönelik rasyonel bir mülkiyet politikası benimsediğini göstermektedir. Dolayısıyla vakfiyede yer alan bu detaylar, hem Şirvan bölgesinin sosyal ve iktisadi yapısına hem de dönemin vakıf uygulamalarına ışık tutan özgün veriler sunmaktadır.

Zeynel Bey Medresesi'ne ait vakfiyede yer alan coğrafi mekân adları, yalnızca mülkiyet ilişkilerini değil, aynı zamanda bölgenin etno-linguistik yapısını da yansıtmaktadır. Vakfiyedeki yer adları üzerinden, Şirvan ve çevresinin çok dilli ve çok dinli yapısı açık biçimde takip edilebilmekte; bu durum bölgenin sosyal dokusunun tarihsel sürekliliğini ve çeşitliliğini gözler

¹⁹ Şirvan beylerinden ayrılan bir kol olup merkezi günümüzde Hizan'a bağlı bir köy konumundadır. İsparit'in yeni adı Sağınlı'dır.

²⁰ Vakfedilen emlakın tam listesi için vakfiye metnine bakınız (VGMA., 8/ 1).

önüne sermektedir. Bu çeşitlilik, sadece Osmanlı dönemi taşra yapısının değil, aynı zamanda Orta Çağ'dan itibaren bölgeyi şekillendiren çok katmanlı toplumsal ilişkilerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

3.3. Vakfın Tevliyeti: İdaresi

Zeynel Bey, kurmuş olduğu vakfın tevliyetini (yönetme yetkisini) öncelikle kendisine, ardından erkek evlatlarından en salih ve en yetenekli olanına, nesilden nesile ve “*batnen ba'de batnin*” tabiriyle doğum sırasına göre devredilmek üzere şart koşmuştur. Bu yönüyle söz konusu vakıf, mütevelliliğin, vakfedenin evlatlarına tahsis kılındığı “*evlâda meşrut vakıf*” olarak nitelendirilebilir. Ancak Zeynel Bey'in, kendisini ve soyunu vakıf mütevellisi olarak tayin etmesine rağmen, doğrudan vakıf işlerini yürütmekten ziyade bu işlere nezaret etmekle yetindiği anlaşılmaktadır. Nitekim vakfiyede belirtildiği üzere, vakfın gelirlerini toplama, bu gelirleri *murtezikâ* (vakıf gelirinden yararlananlar) olarak tanımlanan kişilere dağıtma ve vakıf muhasebesini tutma gibi uygulamalar, Zeynel Bey'in görevlendireceği bir kişi tarafından yürütülecek; Zeynel Bey ise bu işlemleri denetleyip onaylayacaktır. Osmanlı vakıf uygulamalarında da benzer şekilde, büyük ölçekli vakıfların idaresi genellikle vakfın kurucusu tarafından mütevellî tayin edilen ve *kaimmakâm-ı mütevellî* olarak adlandırılan mütevellî vekilleri aracılığıyla yürütülmekteydi (Yediyıldız, 2003: 182). Bu çerçevede Zeynel Bey'in uygulaması, klasik Osmanlı vakıf sistemine uygun bir yapı arz etmektedir.

Zeynel Bey'in tevliyet yetkisini kendisine ve aile fertlerine bırakması, vakfın ve medresenin denetimini kendi hanedanı eliyle sürdürme iradesini yansıtmaya bakıldığında dikkat çekicidir. Osmanlı vakıf uygulamalarında da benzer bir eğilim gözlemlenmekte olup, örneğin 18. yüzyılda vakıf mütevellilerinin yaklaşık %51'i bizzat vakfı kuran kişilerden oluşmaktaydı (Yediyıldız, 2003: 178). Bu durum, vakıf müessesesinin kontrolünün kurucu aile elinde kalmasını sağlamak ve böylece vakfın asli amacından sapmasını önlemek için geliştirilmiş bir güvence mekanizması olarak değerlendirilebilir. Şirvan Sancak Beyi Mir Zeynel'in, ekonomik anlamda vakıftan herhangi bir maddi kazanç sağlamaya ihtiyacı olmadığı aşikârdır. Bununla birlikte, Zeynel Bey'in torunlarından Salih bin Han Budak'ın 1715 tarihli emirliğe ait vakıfların yeniden tanzimi ve ıslahına dair notlarında, Şirvan ve Tillo'daki vakıflarda görevli mütevelliler tarafından atanan ve *malhoy* (müdebbir) (Salih bin Han Budak, 2005: 85) olarak adlandırılan kişilerin görevlerini kötüye kullandıklarına dair şikâyetler yer almaktadır (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, t.y.-a: 12/3). Bu şikâyetler, vakıf müessesesinin sürdürülebilirliği açısından yalnızca hukukî değil, aynı zamanda ahlaki ve yönetsel denetimin de zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak vakıftan yararlananlar ve vakfın kuruluş cihetine bakıldığında Zeynel Bey Medresesi Vakfı, bir eğitim kurumunun yaşatılması amacıyla kurulmuş hayrî (hayra yönelik) bir vakıf olduğu ortaya çıkmaktadır.²¹ Zeynel Bey de hayır işlemek niyeti ile önce bir medrese inşa etmiş, bu medresenin devamlılığını sağlamak, burada öğrenim görecektalebelerin ihtiyacını karşılamak, müderris ve diğer görevlilerin ücretini ödemek ve gerektiğinde tamir ve onarım işleri için pek çok mal ve mülkünü vakfederek bu amaca tahsis etmiştir. Vakfedilen mal varlıkları arasında sekiz köydeki taşınmaz mülk ve arazileri, altı mezradaki mülklerin tamamı,

²¹ Hayrî vakıf, “kurucusunun mülklerinden birkaçını vakıf haline getirdikten sonra, onlardan gelen gelirlerin, ya bizzat kendisi tarafından veya başkaları tarafından tesis edilmiş kamu kuruluşlarına tahsis ettiği vakıftır.” (Yediyıldız, 2003: 14).

tuz işletmeleri, on adet su değirmeni ve ortak olduğu mülklerin haraç gelirleri bulunmaktadır. Zeynel Bey tüm bu mal varlıklarını, inşa ettiği medresenin devamı ve bu kurumdan yararlanacak hocalar, görevliler ve öğrencilerin menfaatine tahsis etmiştir. Bu amaçlar hayır vakıflarının temel unsurları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Zeynel Bey Vakfı hayrî bir vakıf özelliklerini taşımaktadır.

3.4. Vakıfta Müderris ve Talebelere Sunulan İmkânlar

Zeynel Bey Medresesi Vakfiyesinde, vakıf gelirlerinin nasıl ve ne ölçüde harcanacağına dair ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiştir. Bu bölümde, medresede istihdam edilecek görevliler özellikle müderrislerde aranan nitelikler, görevli personele ödenecek maaşlar, öğrencilere sağlanacak maddi destek, barınma, yeme-içme gibi temel ihtiyaçlar için ayrılacak bütçe kalemleri açıkça belirtilmiştir. Söz konusu şartlar, vakfın kurucusu tarafından bağlayıcı bir *kanun* niteliğinde kaleme alınmıştır. Bu şartlar, yalnızca idarî bir düzenleme olmayıp, aynı zamanda vakfın işleyişine dair normatif bir çerçeve sunmakta; dolayısıyla vakıf gelirlerinin hangi amaçlarla, ne tür koşullar altında dağıtılacağını belirlemek suretiyle vakfın sosyal ve ilmî misyonunu da ortaya koymaktadır.

Vâkıf (Zeynel Bey) vakıf gelirlerinden öncelikli olarak medresede eğitim gören öğrencilerle ilgili şartları zikretmiştir. Buna göre; her gün iki defa 10 fakiye (fıkıh öğrenen öğrenciye bölgede verilen isim)²² medrese mutfağında yemek pişirilecek ve ekme (reğif) çıkarılacaktır. Akşam yemeklerinde mutlak et pişirilmesi, Salı günlerinde de dövülmüş buğdaydan yapılan *savar* (bulgur) yemeğinin yapılması açıkça belirtilmiştir. Cuma günleri noksansız olarak pirinç pilavının hazırlanması şart koşulmuştur.

Medresenin aydınlatma ihtiyacı için kandil yağı tahsis edilmesi istenmiştir. Vâkıf, fakilerin/talebelerin kişisel harcamaları, temizlik ve bakım giderleri için burs verilmesini de şart koşturmuştur. Buna göre, her hücre için (öğrenci odası) iki Osmani (Osmanlı parası), her talebeye Cuma günleri hamam ücreti ve her ay elbiselerini yıkamaları için yarım okka sabun, tahsis edilmesi burada okuyacak öğrencilerin zihin ve beden bütünlüklerine verilen öneme işaret etmektedir. Ayrıca öğrencilere diğer ihtiyaçlarını karşılamaları için de günlük bir Osmani parası verilecektir.²³ Kış mevsiminde hücrelerin ısınması için yirmi yük odun tahsis edilmiştir. Medresede okuyan talebeler burada yatılı olarak kalacak, yemekleri medresede pişirilecek, yıkanma ve diğer temizlik giderleri için hamam ve sabun parası tahsis edilecektir. Medrese öğrencilerinin yatılı olarak kendilerine hücreler tahsis edilmesi ve burs almalarının sağlanması, burada okumanın ayrıcalıklı olduğunu göstermektedir. Zeynel Bey Medresesi'ne ait vakfiyede,

²² Faki, fıkıh öğrenen öğrenci anlamında bir kelime olup, bölgede medreselerde okuyan talebelere verilen isimdir.

²³ Osmanî, Diyarbakir ve çevresinde Karacadağ'a nispetle çıkarılan karaca akçenin üç katı rayici olan bir para birimdir. Pakalın, bu paraya II. Osman adına izafeten Osmani dendiğini ya da Osmanlı devletinin banisi olan Osman bey adına veya devlet parası olarak bu paraya Osmani dendiğine işaret etmektedir. Osmanilerin onar akçeden kesildiğini belirten Pakalın II. Osman ile ilgili bilginin yanlış olduğu, hicri 1000 miladi 1597 tarihli elimizdeki vakfiyede Osmani para kullanıldığına göre bu paranın geçmişinin daha eski olduğu görülmektedir. Osmanlı devletine ya da devletin kurucusu Osman beye nispetle bu adı aldığı söylenebilir (Pakalın, 1983: 736).

Yavuz döneminde Osmanlı hâkimiyetine giren Diyarbakir Eyaleti sınırları içinde bulunan Karacadağ'a nispetle karaca akçe olarak belirlenen para birimi, Amid ve çevre sancaklarda uygulanmaya devam eden Hasan Padişah kanunnamesine göre bir Osmani akçe 3 karaca akçe değerinde olduğu kayıtlarda sıkça rastlanmaktadır (Pfeiffer-Taş, 2021: 164).

medresede görev yapacak imam, müezzin, mücavir ve aşçı gibi personel için günlük birer Osmanî parası verilmesi, vakfın kurumsal işleyişini düzenleyen mali altyapıyı gözler önüne sermektedir.

Zeynel Bey'in tesis ettiği medresede ders verecek müderrisin Şafii Mezhebine mensup olması (Zeynel Bey de Şafii'dir) ve fıkıh, hadis, tefsir, nahiv ve sarf ilimlerinde âlim ve ehil olması ve bu dersleri müfredatın temeli yapmasını açıkça belirtmiştir. Vakfiyede müderris için ayrılan bu bölüm, sadece mali değil aynı zamanda ilmi gelenek ve mezhebi aidiyet açısından da önemli bilgiler içermektedir. Zeynel Bey'in, medresede eğitim verecek müderrisin taşıması gereken nitelikleri ayrıntılı şekilde tanımlaması, hem kendi mezhebî aidiyetini hem de dönemin ilmi eğilimlerini ortaya koymaktadır. Özellikle 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında yer alan ve İran'daki Şii Safevî yönetimiyle sınır komşusu olan Şirvan Emirliği'nde kurulan bir medresede, eğitim müfredatının Şafii Mezhebi esas alınarak şekillendirilmesi dikkat çekicidir.²⁴ Zira Osmanlı merkezî idaresinin şer'î ve adlî sisteminde Hanefî Mezhebi temel alınmış olmasına rağmen, Şirvan gibi doğu vilayetlerinde Şafiliğin resmî eğitim müfredatında korunmuş olması, Osmanlı'nın taşra bölgelerinde yerel mezhep uygulamalarına esnek bir şekilde yaklaştığını ve mezhep farklılıklarına doğrudan müdahale etmediğini göstermektedir (Aydın, 2001: 92). Bu durum, hem Osmanlı hukuk ve eğitim sisteminin çoğulcu yapısını hem de sınır bölgelerindeki mezhebi çeşitliliğe dair pratik uygulamaları anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

4. Küfre Medresesinde Nizamiye Medrese Geleneğinin Etkisi

Diyarbakir, Van ve Hakkâri gibi bölgelerdeki medreselerde Şafii Mezhebi fıkhnın okutulması tarihi geçmişi olan toplumsal temele dayanmaktadır. Bu usulün Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün (ö.1092) kurduğu Nizamiye Medreselerinin izinden gittiği söylenebilir. Nizâmülmülk tesis ettiği medreselerin giderleri için vakıflar kurmuş ve bu vakıflara çok büyük imkânlar sağlayacak gayrimenkuller tahsis etmiştir. Nizâmülmülk Bağdat Nizamiye medresesinde ders verecek müderris ve vaaz verecek vaizin Şafii olmasını şart koşmuştu (Ebû Rob, 2019: 324). Müderrislere dolgun maaş ve öğrencilerin aynı ihtiyaçları ile yatılı kalabilecekleri ayrı mekânlar Nizamiye medreselerinin önemli özelliklerindendir. Nizâmülmülk'ün medrese öğrencileri için ilk defa ayrı barınma-konaklama yeri tesis eden kişi olduğu zikredilmektedir (Ebû Rob, 2019: 322). Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında bulunan Şirvan beyliğinde kurulan bir medresenin vakfiyesinde zikredilen özellikle öğrencilere sunulan imkânlar, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yevmiye-burs ve konaklayacakları mekânlar-hücrelerin yapımı, müderrislere dolgun ve tayin edilmiş maaşla beraber taşıması gereken itikadî ve ilmi şartların benzerliği dikkat çekicidir. Bu durum Safevilerin siyasi baskıları ve Şii propagandalarına rağmen Sünni doktrinini devam ettirerek özellikle Şafii mezhebini öne çıkarmaları da buradaki tedris faaliyetlerinde Nizamiye medreselerinin etkisini göstermektedir.

Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonunda yer alan ve 1914 yılında Diyarbakir vilayetine bağlı Derik kazasında verilmiş olan bir ilmî icazetname, bölgedeki medreselerin tarihsel

²⁴ Osmanlı'da klasik sancaklara merkezden kadılar gönderilirdi. Bu kadılar şer'î davalarda Hanefî mezhebini uygulamaktaydılar. Bu konuda mevcut mahkeme ve kadı defterlerinde hangi mezhebin uygulandığı açıkça görülebilir. Ancak yurtluk ve ocaklık sancaklarda merkezden kadılar gönderilmediğinden yerel kadıların şer'î davalarda hangi Sünnî mezhebi uyguladıkları tam olarak açık değildir. Bu vakfiyede tedrisatta Şafii fıkhnın öğretildiği görülmektedir.

sürekliliğini ve Selçuklu döneminde meydana getirilen Nizamiye medrese geleneğiyle olan bağına somut biçimde ortaya koymaktadır (Midyatlı, 1332: 4). Söz konusu icazetnamede, icazet verilen kişinin hocaları (ilmi silsile) açık bir biçimde belirtilmiş; bu zincir, Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından kurulan Nizamiye Medresesi'nde, görev yapan ve İmam Gazzâlî'nin de hocası olan İmamü'l-Harameyn Cüveynî'ye kadar ulaştırılmıştır. Bu durum, 20. yüzyılın başlarında bile Diyarbakır ve çevresindeki medreselerde eğitim veren âlimlerin kendilerini klasik Sünni ilim geleneğine, özellikle de Nizamiye sistemi üzerinden gelişen Eş'arî-Şafîî çizgiye dayandırdıklarını göstermektedir (Ebû Rob, 2019: 323). Dolayısıyla bu icazetname, yalnızca bireysel bir eğitim belgesi olmanın ötesinde, bölgesel medrese yapısının meşruiyetini nereden aldığına ve bu kurumların Orta Çağ İslam dünyasındaki ilmî geleneklerle nasıl ilişkilendiğine dair önemli veriler sunmaktadır.

Zeynel Bey, müderrislere aylık yirmi Osmanî parası gibi yüksek bir maaşı müderrislerin yazın medreseyi tatil ederek dışarı çıkmamaları gibi ilginç bir şarta daha bağlamıştır. Bu ayrıntı dönemin sosyo-kültürel yapısına ve medreselerin önemli problemlerinden birine işaret etmiştir. Vâkıf müderris ve talebelerin yazın medreseyi terk ederek, harmanlarda zekât toplamak için çıkmalarını engellemeye çalışmıştır. Özellikle medresede ders verecek ilim ehlinin sosyal itibarı ve ilmi vakarını korumaya yönelik bu şart, varlığı günümüze kadar gelen şark medreselerindeki bir yerel sosyal realiteye işaret etmesi açısından ilginçtir. Zira Anadolu'da da "Cerre çıkma" (İpşirli, 2003: 28/330) olarak adlandırılan bu adet zaman içinde talebe ve müderrislerin sosyal statü ve itibarlarını zedelemiştir. Zeynel Bey'in yaptığı gibi bazı medrese banileri ve vakıf sahipleri medrese ehlinin cerre çıkmalarını men ederek tüm ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Böylece ilmin izzetini koruyacak bir tedris hayatına imkân sağlanmaya çalışmıştır.

Fıkıh, hadis, tefsir, nahiv ve sarf ilimlerinde âlim olan bir müderrise verilen bu ücret, marifetin iltifata tabi tutulması sonucu, bu bölgede pek çok medrese ve dergâh açılmıştır. Şirvan'ın merkezi olan Küfre ve onunla komşu olan Hizan ve Tillo çevresinde hem klasik medrese usulünde derslerin yapıldığı medreseler hem de tasavvuf dergâhları son zamanlara kadar etki ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bölgedeki yönetici sınıfların ve ahalinin ilme ve ulemaya verdikleri değer zamanla bu coğrafyada mümbit bir ilmi atmosfer oluşturmuştur. Bu havalide ilme verilen değerlerin bir göstergesi olarak buradaki medrese ve dergâhlardan ünleri bölge dışına taşan birkaç örnek vermek yeterli olacaktır.

Şirvan beylerinin de bağlı oldukları meşhur İsmail Fakirullah; (ö.1737) ve öğrencisi Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.1780), gerek tasavvuf gerek medrese ilimleri için önemli bir merkez haline Tillo'da yetiştiler. İlmî tedrisat ve tasavvufi tekâmüllerini bu çevrede tamamladılar. Küfrevî Dergâhı ve meşayihî, Şirvan'ın merkezi olan Küfre'ye nispetle meşhur olmuştur. Bunların içinde en meşhur olanı Şeyh Muhammed Küfrevî (ö.1898) ve halifeleri Bitlis'in kuzeyinde Muş ve Erzurum'a, doğusunda ise Van gölü havzasının kuzey kesimlerinden İran sınırına kadar olan bölgede ilmi ve tasavvufi faaliyetlerini sürdürmüştür. Şirvan'a bağlı Arvas köyünden bölgeye ve daha sonra Anadolu içlerine kadar etkisi yayılan Seyyid Sıbğatullah Arvasi (ö.1870) de bu bölgede dergâh ve medresesini açmıştır. Nurşin şeyhlerinin babası olan Seyyid Sibgatullah'ın talebelerinden Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin(ö.1886) de medresesi bu mıntıkada bulunmaktadır. Hizan Tekkesi, Nurşin Medresesi, Ohin Medresesi ve Küfrevî Tekkesi gibi Nakşibendî-Hâlidî tekkeleri ilmi ve tasavvufun beraber yürütüldüğü bu mümbit coğrafyadan yayılmışlardır (Kavak, 2018: 349). Nehcü'l-enam adlı meşhur kitabın müellifi Molla Halil Siirdî

(ö.1843) ile Said Nursi'nin (ö.1960) de Şirvan ve çevresindeki medreselerde kaldıkları bilinmektedir. İslam bilim tarihi alanında dünya çapında tanınmış Fuat Sezgin (ö.2018) Şirvan'nın Kelmih Köyünde doğan Mirza Efendi'nin oğludur. Sezgin'in dedesi Şeyhi Bey merkezi Küfre olan Şirvan beylerinden Mir Muhammedin oğludur (Hansu, 2019: 187).

5. Sonuç

Osmanlıların Diyarbekir ve çevresine gelmesinden önce bölgede bulunan Kürt emirlikleri, burada hüküm süren ve Anadolu'nun içlerine doğru nüfuzunu genişletmeye çalışan Şah İsmail ile sorunlar yaşıyorlardı. Tebriz'de Şah İsmail görüşmeye giden Kürt beyleri içinde Şirvan Miri de bulunmaktaydı. Bu emirlik ya da Osmanlı arşiv vesikalarındaki adıyla Şirvan Sancağı Bey ve mirleri de Yavuz Sultan Selim ile anlaşarak bölgenin Safevilerden temizlenmesi mücadelesinde yerlerini almışlardı. Şirvan beyleri 1264'te Mısır merkezli Eyyubi Devleti'nin yıkılmasıyla hanedana mensup ailelerden ve vezirlerinden bir aile de Şirvan'ın merkez köyü olan Küfre'ye yerleşti. Şirvan, Osmanlı döneminde yurtluk-ocaklık statüsünde bir idari ünite (emirlik) haline getirildi. Söz konusu aile emirliğinin ortadan kaldırıldığı 19. yüzyıla kadar Şirvan'ın idareciliğini yürüttü.

Şirvan Mirlerinden Zeynel Bey 1000/1567 tarihinde bu emirliğin başında bulunurken diğer imar faaliyetlerinin yanında Şirvan'ın merkezi olan Küfre'de bir medrese inşa etti. Medresenin sürekliliğini sağlamak için de mülkiyetinde olan köy, mezra, değirmen, tuzla, sulak alanlar gibi gelir getiren onlarca gayrimenkul mülkünü vakfetti.

Medresenin vakfiyesindeki veriler, Şirvan beylerinin Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin tabiiyet üzere Ocaklık şeklinde devam ettiğini göstermektedir. Zeynel Bey'in Osmanlı Devleti ile ilişkisi Osmanlı Sultanına bağlılığını vakfiyenin başındaki dönemin sultanının tuğrasını koymak ve sultanını yücelten dualardan da anlaşılmaktadır. Şii Safevi İran'ının nüfuz alanında olmasına rağmen diğer çoğu emirlikler gibi Şirvanlılar da Sünni/Şafii mezhebine mensupturlar. Zeynel Bey inşa ettirdiği medresenin müfredatının uygulayacak müderriste aradığı şartların başında Şafii Mezhebine mensup olması gelmiştir. Adı geçen medresedeki Şafilik vurgusu ve burada okuyacak talebelerle müderrislere sunulan imkânlar göz önünde bulundurulduğunda bölgede Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün açtığı nizamiye medreselerinin etkisi görülmektedir. Zeynel Medresesinde okuyan talebelere burs bağlanmış, burada yatılı kalacak imkânlar sunulmuş ve müderrise başkasından yardım istemeyecek şekilde dolgun maaş tahsis etmiştir. Şirvan miri Zeynel beyin inşa ettirdiği medreseye vakfettiği köy, mezra ve diğer gelir getirici alanların adları ve zirai özellikleri bölgenin geçmişteki coğrafi mekân ve dönemin zirai ekonomisine dair ipuçları vermektedir.

Yerel idarecilerin ilme ve tedrisata verdikleri önem uzun zaman dilimi içinde meyvelerini vermiştir. Bu bağlamda Şirvan ve kendine komşu nahiyeye ve kasabalarda pek çok medrese ve tasavvuf dergâhları açılmıştır. Bu ilim ve tarikat merkezlerinden geçmişte olduğu gibi günümüzde de hala ünleri yurt dışına taşmış pek çok ilim ve tasavvuf erbabı yetişmiştir.

Kaynakça

- Akman, E. (2025). Networks of relationships of the city notables in the Ottoman Sharia Court: Muzakkis, Shuhûd al-hal and Muslihun. *Journal of Ecohumanism*, 4(1), 4110-20. <https://doi.org/10.62754/joe.v4i1.6297>
- Aydın, M. A. (2001). *Türk hukuk tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Berki, A. H. (1965). Vakıfların hukuk ve tarih bakımından kıymeti. *Vakıflar Dergisi*, 6(5), 5-9.
- BOA Osmanlı Arşivi (t.y.)-a. Bâb-ı Asafî Mühimme Defterleri. A.DVNSMHM.d.
- BOA Osmanlı Arşivi (t.y.)-b. Bâb-ı Asafî Mühimme Defterleri. A.DVNSMHM.d.
- BOA Osmanlı Arşivi (t.y.)-a. Dahiliye Islahat DH.TMIK.S.
- BOA Osmanlı Arşivi (t.y.)-c. İbnülemin Tevcihât İE.TCT.
- BOA Osmanlı Arşivi (t.y.)-b. Maliye Nezareti Emlak Emiriye Müdüriyeti ML.EEM.
- BOA Osmanlı Arşivi (t.y.)-d. Yıldız Resmi Maruzat. Y.A.RES.
- Evliya Çelebi (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. C. 4. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ebû Rob, H. (2019). Vezîr Nizâmülmülk'ün Selçuklu ilmî hayatındaki rolü. Ss. 311-38 içinde *Bilge Vezîr Nizâmülmülk*, editör M. K. Arıcan, M. E. Kala, ve M. Tuğrul. Konya: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Ayn Ali Efendi (1280). *Kavânîn-i Âli Osman*. İstanbul: Tasvir-i Efkar Gazetesi Matbaası.
- Hansu, H. (2019). Mehmet Fuat Sezgin'in aile çevresi ve Türkiye'deki akademik serüveni. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 60(1), 185-205. <https://dergipark.org.tr/pub/auifd/article/560141>
- Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr (ts.). *Harac*. Lisânü'l-'Arab.
- İpşirli, M. (2003). *Medrese*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 28, 327-33.
- İpşirli, M. (2010). *Koca Sinan Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 26, 137-39.
- İsmayilov, E. (2023). Şirvanşahların Safevilerle mücadelesi (XV-XVI. yüzyıllar). *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, (17), 329-53. <https://dergipark.org.tr/pub/baid/article/1270886>
- Kavak, A. (2018). Bitlis Küfrevî Tekkesinin Ağrı'daki temsilcileri ve şehrin ilmî ve manevî hayatına tesirleri. *Akademik Bakış Dergisi*, (66), 348-56. <https://dergipark.org.tr/en/pub/abuhsbd/article/423882>
- Kavas, A. (2012). Tunus. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41, 388-93.
- Kıran, A. (2020). Kırsal Nûşirevan'ın yönetim ve adalet anlayışı. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(4), 1647-64. <https://doi.org/10.21551/jhf.844361>
- İskender Kâzım Midyatlı (1332). *İcazat-nâme*. Milli Kütüphane Yz. A 2582/2.
- Mustafa Nuri Paşa (2014). *Netâyicü'l-Vukûat*. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Naîma Mustafa Efendi (2014). *Tarih-i Naîma*. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcoşar, İ. (2017). Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt ilişkilerine giriş. ss. 9-37 içinde *Osmanlı Devleti ve Kürtler*, editör İ. Özcoşar ve S. Vali. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). Osmanî. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2.
- Pfeiffer-Taş, Ş. 2021. 16. yüzyılda bir Osmanlı para birimi: Kara(ca) Akçe. *Osmanlı Araştırmaları*, 57(57), 131-69. <https://doi.org/10.18589/oa.959749>
- Hoca Sadeddin (1279). *Tacu't-Tevârih*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Salih bin Han Budak (2005). *Tarih'ul-Ensab Mebahis Fi Tarih-i İmaret-i Şirvan*. Duhok-Irak: Dar spirez.
- Şemseddin Sami (1311). *Kâmusü'l - Alâm*. C. 4. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Seçkin, B.S. (2005). *Siirt tarihi*. İstanbul: İstanbul Siirtliler Derneği Yayını.
- Şerefhan (2009). *Şerefname*. İstanbul: Deng Yayınları.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (t.y.)-a. VGMA.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (t.y.)-b. VGMA. Dolap.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi (t.y.) VGMA. Dolap.

Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye’de vakıf müessesesi bir sosyal tarih incelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Extended Abstract

Introduction

Malatya was included in the Ottoman provincial organization "Dulkadiiriyye/Maraş" State, as "Sancak" in 1516. Until the Tanzimat, there was no significant change in the administrative structure of the property. Although it was transformed into a sanjak of the Harput Province in 1847 during the administrative and administrative arrangements that started with the Tanzimat in the Ottoman provincial organization, Malatya was removed from being a sanjak with the 1867 Provincial Regulations and was attached to the Mamuratü'l-aziz sanjak of the Diyarbakir Province with the status of "Kaza". In 1870, it was raised to the status of sanjak again as a civil administration and joined the Mamuratü'l-aziz Province in 1883 as "Added Livâ" in the distinction of "Independent/Added Livâ", which was put into practice in the Ottoman Empire since 1864. II. After the Second Constitutional Monarchy, and especially during the First World War, laws were prepared for Malatya to become an "Independent Liva", primarily for the purpose of ensuring public order and carrying out transportation and administrative works easily. These regulations have been the subject of discussions in the Ottoman Parliament in the legal sense. Finally, during the National Struggle Period, on May 31, 1920, "Detached Liva" was made with the decision of the First Executive Committee, and it became a province/province with the 89th Article of the Teşkilat-ı Esâsî on 20 April 1924.

Methods

Malatya was included in the Ottoman provincial organization "Dulkadiiriyye/Maraş" State, as "Sancak" in 1516. Until the Tanzimat, there was no significant change in the administrative structure of the property. Although it was transformed into a sanjak of the Harput Province in 1847 during the administrative and administrative arrangements that started with the Tanzimat in the Ottoman provincial organization, Malatya was removed from being a sanjak with the 1867 Provincial Regulations and was attached to the Mamuratü'l-aziz sanjak of the Diyarbakir Province with the status of "Kaza". In 1870, it was raised to the status of sanjak again as a civil administration and joined the Mamuratü'l-aziz Province in 1883 as "Added Livâ" in the distinction of "Independent/Added Livâ", which was put into practice in the Ottoman Empire since 1864. II. After the Second Constitutional Monarchy, and especially during the First World War, laws were prepared for Malatya to become an "Independent Liva", primarily for the purpose of ensuring public order and carrying out transportation and administrative works easily. These regulations have been the subject of discussions in the Ottoman Parliament in the legal sense. Finally, during the National Struggle Period, on May 31, 1920, "Detached Liva" was made with the decision of the First Executive Committee, and it became a province/province with the 89th Article of the Teşkilat-ı Esâsî on 20 April 1924.

Conclusion

Malatya was included in the Ottoman provincial organization "Dulkadiiriyye/Maraş" State, as "Sancak" in 1516. Until the Tanzimat, there was no significant change in the administrative structure of the property. Although it was transformed into a sanjak of the Harput Province in 1847 during the administrative and administrative arrangements that started with the Tanzimat in the Ottoman provincial organization, Malatya was removed from being a sanjak with the 1867 Provincial Regulations and was attached to the Mamuratü'l-aziz sanjak of the Diyarbakir Province with the status of "Kaza". In 1870, it was raised to the status of sanjak again as a civil administration and joined the Mamuratü'l-aziz Province in 1883 as "Added Livâ" in the distinction of "Independent/Added Livâ", which was put into practice in the Ottoman Empire since 1864. II. After the Second Constitutional Monarchy, and especially during the First World War, laws were prepared for Malatya to become an "Independent Liva", primarily for the purpose of ensuring public order and carrying out transportation and administrative works easily. These regulations have been the subject of discussions in the Ottoman Parliament in the legal sense. Finally, during the National Struggle Period, on May 31, 1920, "Detached Liva" was made with the decision of the First Executive Committee, and it became a province/province with the 89th Article of the Teşkilat-ı Esâsî on 20 April 1924.

EKLER

EK 1: Arapça olarak kaleme alınan Zeynel Bey Vakfiyesi'nin Tercümesi

Tuğra

Şâh Murad bin Selim Şâh Han el-Muzaffer Daima

“Bu vakfiyede herhangi bir hâlel/eksiklik bulunmamaktadır. Şartları doğrultusunda amel edilmesi gerekmektedir. Vakfiyenin sıhhatine hükmettim.” (Yazan: Medine-i Van Kadısı el-muvella ufiye anhu) Mühür.

“Bu vakfiyede yazılan ve kaleme alınan satırlar, benim nezdimde kusursuz ve noksansız bir şekilde sabittir.” Yazan: Kurmas kazasında kadılık yapan el-fakir el-muvella Muhammed bin Derviş. Allah, her ikisini de affetsin. Mühür.

“Vakfiyede geçen meşhur olan köyler, verimli araziler, bereketli çiftlikler ve içindeki tüm büyük ağaçlar, şer'î hükümlere ve sırat-ı müstakime uygun olarak tarafımdan kaydedilmiştir.” (Yazan: el-fakir el-hakir el-muvella bi Şirvi Hasan bin Mahmut. Allah, her ikisini de affetsin). Mühür.

“Bu vakfiye kaydında yazılanların hepsi benim yanımda tespit edilip yazıldı.” (Yazan: Hizan Kadısı el-fakir el-muvella Muhammed bin Abdülallam. Allah her ikisini de affetsin). Mühür.

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hamd, kendisine yönelen kimseyi yakınlığa, kendisinden uzaklaşan kimseye ise rahmetiyle yönelip onu çağırarak Allah'a mahsustur. O, kendisine yüz çevirene bile ihsanda bulunur, ona rızık verir ve afiyet bahşeder. Şanı yüce olan Allah, cömerttir ve asla cimrilik etmez; varlığı ezelîdir ve ebediyen bâkîdir. Dilediğine dilediği şekilde lütuf ve ihsan eder. Kimi kullarını ibadetlerle kendisine yaklaştırır, kimilerini ise sadakalarla huzuruna kabul eder. Onun eksiksiz nimetlerine hamd eder, kâfi derecede bahşettiği ihsanlarına ise şükranlarını sunarım. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur; O, tektir ve ortağı yoktur. Yine şehadet ederim ki, Muhammed (sav) O'nun kulu ve resulüdür, yüksek meziyetlerle donatılmış, eşsiz faziletlerin sahibidir. Allah (c.c), O'na, âline ve ashabına salât ve selâm eylesin.

Amma ba'd: Dünya, imtihan ve belâ yurdudur, fitnelerle dolu ve fanidir. Akıl sahibi kimseler bu gerçeği idrak ederek ona rağbet etmekten kaçınmışlardır. İşte cömertliği ve ihsanı bol, sadakalarıyla maruf, âlimler ve Salihlerin yöneldiği, fakir ve miskinlerin sığındığı, zayıf ve mazlumların destekçisi, hayırseverliği ve cömertliğiyle tanınan, yüce bir şerefe sahip olan, cesaret ve yiğitliğiyle bilinen, Şirvan aşiretlerinin hâkimi ve nesebi adalet sahibi Nuşirvan'a ulaşan Emir Zeynel bin merhum Emir Abdullah bin Emir Şah Muhammed bin Emir Abdullah bin Emir Şah Muhammed bin Emir Hasan, bu hakikati tefekkür etmiştir. Allah, onları peygamberi Hz. Muhammed (sav) ve onun dostları hürmetine cennetinin en güzel köşklarine yerleştirsin.

Emir Zeynel, yüksek meziyetlerle donanmış, fazilet sahibi, adalet ve merhametiyle öne çıkan bir yöneticidir. O, mazlumların yardımcısı, sığınanların destekçisi ve hayır işlerinde daima öncü olan bir kimsedir. Cömertliği doğudan batıya uzanmış, adaletiyle örnek bir yönetici olmuştur. Hilmi, ihsanı, fazileti yücelmiş, cesareti ve ordusuyla her zaman zafer kazanmıştır.

Emir Zeynel, ilme ve hikmete verdiği değer için bir nişanesi olarak, Allah'ın rızasını kazanma ve büyük sevaba nail olma niyetiyle bir medrese inşa ettirmiştir. Bu Medrese, Küfre Köyü'nde, bostanın yakınında, çeşme ve hamamın yanı başında yer almaktadır. Bünyesinde dört ders hücresi, bir ders meclisi, nezih bir mescit, mutfak, odunluk, erzak ve yiyecekler için ayrılmış bir depo bulunmaktadır. Bu hayır müessesesinin inşası, Allah katında kabul gören bir amel ve kıyamet gününde kurtuluş vesilesi olması ümidiyle gerçekleştirilmiştir. O gün ki, ne mal ne de evlât fayda verir; ancak Allah'a selim bir kalp ile gelenler müstesnadır. Bu vakıf, aynı zamanda Allah Resul'ünün (sav) şu hadisine binaen tesis edilmiştir:

"Âdemođlu vefat ettiğinde ameli kesilir, ancak üç Őey müstesnadır: Kendisine dua eden hayırlı bir evlat, vefatından sonra faydalanılan bir ilim ve süreklı devam eden bir sadaka."

Bu vakıf, hicrî 1000 yılında, Sultanu'l-Haremeyn (iki harem beldesinin, Mekke ve Medine'nin Sultanı), doğu ve batının hâkimi, beldeleri ve Őehirleri fetheden, azgınları ve kâfirleri kahreden, en yüce sultan ve büyük hakan Sultan Murad Han bin Sultan Selim Han zamanında kurulmuştur. Allah Teâlâ ona adalet ve ihsan ilham eylesin ve ömrünü zamanın sonuna dek daim kılsın.

Sonra Vâkıf (Medreseye) Őunları vakfetmiştir:

Küfre Nahiyesi Ayn Ceviz mevkiinde bulunan sulu ve susuz tüm mülklerini;

Kûlzin'de yer alan tüm su değirmenleri;

Bîr Tuzlası'nda yirmi dört hisse;

Bîr-i Cedîd'in tamamı;

Tâsıl'da bulunan değirmenler;

Şatvân Köyü'nde Zeyneddin Haydaran'dan satın alınan emlak ve bunların gelirleri;

Sifûr Köyü'nde Beyt Meto'ya ait gayrimenkullerin gelirleri;

Dešta Kûrîkan Köyü'nde on beş haneye ait gayrimenkulün gelirleri;

Bunlara ek olarak;

Reşân mıntıkasında Birk-i Dılân çiftliği ve içindeki tüm mülkler;

Gelî Rojkân çiftliđi;

Rîşkerem çiftliđi;

Dešta Bend çiftliđi;

Gûrînân Köyü ile burada bulunan üç su değirmeni;

Tabhar Köyü'ndeki su değirmeni;

Deyr Kûs'ta Kûseh çiftliđi;

Gevr bölgesinde meşhur iki su değirmeni;

Hizan'ın Endens Yân Köyü'nde Vakask olarak bilinen değirmen;

Miştâr Köyü'ndeki mülkler;

Nemrân bölgesinde Sure Köyü;

İsparit bölgesinde Livâr Köyü;

Kârkâr bölgesinde Sukûr Çiftliđi;

Tüm bu mülklerin sınırları içindeki araziler, üzüm bağları, ağaçlık alanlar, ek binalar, eklentiler ve bağlı unsurlar vakfa tahsis edilmiştir. Söz konusu mülkler, bölge halkı ve ehl-i hibrenin yanında Őöhretleri yeterli görüldüğünden detaylı bir Şekilde belirtilmemiŐ olup, sınır tarifine gerek duyulmamıştır.

Vâkıf, vakfın tevliyetini (idaresini) öncelikle kendisine, ardından oğullarına ve onların erkek evlatlarına, her nesilde en ehil ve en layık olan kiŐiye tahsis etmiştir. Bu durum nesilden nesle, kuşaktan kuşağa devam edecek ve nihayetinde Allah yeryüzünü ve üzerindeki miras alana kadar sürecektir.

Vâkıf'ın Őartlarından biri olarak; her gün iki kez yemek pişirilmesi ve bu yemeklerin vakıf mutfağında hazırlanması belirlenmiştir. Her öğünde onar ekmek çıkarılacak ve aralarında öğle vakti bir öğün daha verilecektir. Bu öğünlerde ekmekle birlikte bir katık da sunulacaktır. Akşam yemeği pişmiş etten oluşacak, Salı sabahları ise o bölgenin diliyle savar (bulgur) olarak adlandırılan dövülmüş buğday ikram edilecektir. Cuma günleri ise eksiksiz olarak pirinç yemeği hazırlanacaktır. Ayrıca, ihtiyaç duyulduğu kadar kandil yağı tahsis edilecektir. Her hücre için iki Osmanlı parası maaş tahsis edilmiş olup, bunlardan biri öğrenciye, diğeri ise hayvanların bakımı için müderrisin izniyle harcanacaktır. Her talebeye, her ay elbise yıkamak için yarım okka sabun verilecek, her Cuma günü öğrenciler için hamam ücreti karşılanacaktır. Kiş mevsiminde her odanın ısınması için yirmi yük odun tahsis edilmiştir. Müderrisin ise her gün yirmi Osmanlı parası alması kararlaştırılmış olup, Şafî mezhebine mensup, fıkıh, hadis, tefsir, nahiv ve sarf ilimlerinde yetkin bir âlim olması Şart koşulmuştur. Müderrisin yaz mevsiminde medreseden ayrılmaması da vakfiye Şartlarına dâhil edilmiştir. Vâkıf; imam, müezzin, mücavir (hedeme) ve aşçi için de her gün birer Osmanlı parası tahsis etmiştir. Vakfın gelirlerinden arta

kalan kısım öncelikle vakfa ait binaların bakım ve onarımına ayrılacak, daha sonra ise vakfedenin oğulları ve onların erkek evlatları arasında, en muhtaç olanlardan başlayarak, belirtilen sıraya göre dağıtılacaktır.

Bu vakfiyeyi inceleyen, ıslahı ve onarımı için çaba harcayan ve hükümlerinin uygulanmasına yardımcı olan kimseye Allah rahmet eylesin. Zira Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Ümmetim birbirine kenetlenmiş bir bina gibi olup, her biri diğerini destekler." Aynı şekilde, "Hayır yolunda çalışan, hayrı işleyen gibidir." Devlet yöneticileri ve hâkimlerin üzerine düşen görev, vakfın hükümlerini bozmamaları, eksiltmemeleri, içeriğini olduğu gibi korumaları ve ona zarar vermek isteyenleri veya herhangi bir sebeple ihmal edenleri engellemeleridir. Bu vakfiyeyi okuyan, onu muhafaza eden, hükümlerini yerine getiren ve vakfeden emir için hayır dua eden âlimlerden, fazilet sahibi kişilerden ve salih kimselerden dileğimiz, dünya ve ahiret hayırlarını gözeterek dua etmeleridir. Allah Teâlâ, bu vakfı vakfedene, kalbin teşci' olmayacağı ve malın fayda sağlamayacağı günde bir azık eylesin. Onu, Nebilerin sonuncusu Hz. Muhammed'in (sav) ve onun âl ile ashabının komşuluğuna nail kılsın.

Şühûdü'l-Hâl (Şahitler):

İlim ve fazilet sahibi, geçmiş âlimlerin en bilgili ve ileri geleni, son dönemin en faziletli bilginlerinden olan Müftü Molla Kemâleddin el-Ömerî el-Kâdirî

Âlimlerin, salihlerin, fazilet ve takva sahiplerinin iftiharî, eski Medrese'nin müderrisi Molla İsmail Şeyhlerin ve sâliklerin iftiharî, Şeyh İbrahim bin Şeyh Nureddin el-Mağribî

Bu satırları kaleme alan, Seyyid Kasım, seyidlik şerefi ve faziletleriyle öne çıkan, Seyyid Halil el-Âmîdî'nin oğludur

Molla İbrahim bin Ali eş-Şîrvânî

Emir Mahmut bin et-Tellîf el-Buhtî

Mahmut Ağa bin Hüsam Ağa eş-Şîrvânî

Mîrzâ Muhammed bin Mîrzâ Ali eş-Şîrvânî

Mîrzâ Abdullah bin Mîrzâ Şîr eş-Şîrvânî

Hacı Halebi bin Ali eş-Şîrvânî

ve diğer hazır bulunan Müslümanlardır. Allah hepsine rahmet eylesin.

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv (VGMA) Defter-Dolap.8-1-8

